

Otto Latva^a

Tuote vai elävä olento? – Näkökulmia turkiseläinten historialliseen rooliin Suomessa 1900-luvulla

Product or a Living Creature - Perspectives on the Historical Role of Fur Animals in Finland during the Twentieth Century

During the last few decades, fur farming has stirred fierce debate in Finland. The fur industry has its advocates and opponents, who strive to justify their opinions on fur farming with various arguments. In different discussions and studies, people have occasionally referred to the history of humans and fur animals. Without exceptions, the interpretations have in these cases been short-sighted. People have referred to history to support their arguments, instead of contemplating what history can reveal about the shared past of the Finnish people and the fur animals.

This article is the first study of history on the shared past of fur animals and humans in Finland that explores the historical relationship between humans and fur animals from the perspective of interspecific history. By doing this, the article gives us a more comprehensive view of how the human understanding of fur animals has formed in the context of Finnish culture. It also sheds light on the question of how the captive fur animals, as well as the runaway minks, have affected Finnish history in the twentieth century. Thus, the article provides new and fresh perspectives to the Finnish discussion about fur farming.

Keywords: history, cultural history, fur animals, human-animal studies, agency, Finland, twentieth century, farmed animals, fox, mink

Johdanto

Turkistarhaus on yksi Suomessa harjoitetuista elinkeinoista, jossa eläimiä kasvatetaan ”tarveaineiden” eli tässä tapauksessa turkisten tuottamiseksi. Turkistarhoille vangitut eläimet on tästä syystä luokiteltu 1900-luvulla vakiintuneen termin ”tuotantoeläin” mukaisesti¹. Häkkikasvatusta on Suomessa harjoitettu aina 1910-luvulta lähtien ja erilaisten eläinten nahoittamista paljon kauemmin. Turkistarhoille on historian saatossa vangittu muun muassa kettuja, minkkejä, nutrioita eli rämemajavia, supikoiria, kaneja ja hillereitä. Näistä ehdottomasti suurimman historiallisen turkiseläinpopulaation ovat muodostaneet minkit

^aHistorian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos, Turun yliopisto, olatva@abo.fi

¹Sana ”tuotantoeläin” ilmestyy ensimmäisen kerran suomalaisessa sanoma- ja aikakauslehtiaineistoissa 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä (esim. Pellervo 1901; Mikkeli 1903; TS 1906; Suupohjan Kaiku 1906)

ja ketut (ks. Vuokko 1982; Nummi 1988). Tarhатуilla turkiseläimillä ja suomalaisilla on siis yli sadan vuoden yhteinen menneisyys. Tuona aikana kulttuuriset käsityksemme näistä eläimistä ovat rakentuneet nykyisen kaltaisiksi. Kyseisen ajanjakson aikana turkiseläimet ovat myös omalla toiminnallaan muovanneet yhteiskuntaamme. Tämän tutkimusartikkelin tarkoitus onkin valottaa yksityiskohtaisemmin sitä, millaiseksi tarhattujen turkiseläinten ja suomalaisten yhteinen menneisyys muotoutui 1900-luvulla. Keskityn artikkelissa sekä tarhattuja turkiseläimiä koskevien käsitysten muutokseen ja siihen, miten nämä eläimet ovat konkreettisesti muovanneet menneisyyttä ja tätä kautta rakentaneet nykypäivää. Tarkastelemalla näitä seikkoja yhdessä pystyn aikaisempaa tutkimusta kokonaisvaltaisemmin avaamaan suomalaisten ja turkiseläinten yhteistä historiaa.

Artikkelini on ensimmäinen ihmisten ja turkiseläinten jaettua menneisyyttä Suomessa käsittelevä historiantutkimus, jonka näkökulma ei ole sidottu pelkästään tilasto- ja taloustutkimukseen tai turkistarhaajien itsensä tutkimiseen. Ylipäätään akateemista historiantutkimusta ei turkiseläimistä ole juuri tehty. Erkki Kallion (2006) Suomen historian oppiaineeseen tekemä pro gradu -työ *Riistaturkiksesta tarhaturkikseen: Kettutarhaus Suomessa 1900-2004* on ainoa laatuaan. Turkistarhauksen historiaa on toki sivuttu useissa opinnäytetöissä, raporteissa ja tutkimuksissa. Sitä on myös tallennettu moniin turkistarhaajien yhdistyshistoriikkeihin. Näiden ansiokkaiden tutkimusten ja historiikkien puutteina ovat kuitenkin olleet hyvin rajatut näkökulmat, historiallisten lähteiden kontekstualisoimattomat lukutavat ja ajallisesti suppeat rajaukset.

Suurin osa akateemisesta tutkimuksesta on keskittynyt 1990-luvulla ilmenneeseen eläinsuojelukeskusteluun ja samoihin aikoihin sattuneisiin turkistarhaiskuihin. Näissä tutkimuksissa turkistarhauksen ajallisesti pidempi historia jää vain esimerkkien tasolle, joilla pohjustetaan lähihistorian tapahtumia (esim. Parikka 1997; Luukka 1998; Maaranen 2000; Kerola 2007; Suveri 2016; Malin 2017). Ajallisesti pidempään jaksoon keskittynyt tutkimus on taas tarkastellut turkistarhausta lähinnä tarhaajien näkökulmasta (esim. Kallio 2006; Karkinen 2009). Tämä lähestymistapa nousee esille poikkeuksesta myös turkistarhaajayhdistysten historiikkeista (esim. Hernesniemi 1988; Johansson 2003; Vihanta 2013). Suppean näkökulman lisäksi aiempien historiatulkintojen ongelmana on ollut se, että lähteitä on toistettu ilman laajempaa historiallista kontekstualisointia. Toisin sanoen aikaisemmissa turkistarhausta käsittelevissä teksteissä historiallisia dokumentteja on käytetty tukemaan argumentteja – ei pohtimaan, miksi tällaiset dokumentit on luotu ja mitä ne kertovat ajastaan. Merkittävää on myös se, että aiheesta kirjoitetut tutkimukset sekä tietokirjat tarkastelevat turkistarhausta lähinnä tarhaajien, eläinoikeusaktivistien tai näiden välisten konfliktien näkökulmasta. Näin turkiseläimiksi miellettyjen eläinten historiallinen rooli on jäänyt aikaisemmissa ihmistieteellisissä tutkimuksissa sekä tietokirjoissa vähemmälle huomiolle.

Lähestyn artikkelissani turkiseläinten ja ihmisten yhteistä historiaa ihmistieteellisen eläintutkimuksen menetelmin. Tämä tarkoittaa huomion kiinnittämistä eläinten rooliin ja niiden omaan toimijuuteen ja laajempaan historialliseen vaikutukseen (ks. esim. DeMello 2012). Historioitsijoiden keskuudessa eläimet huomioivaa tutkimusta on tehty kasvavasti 1980-luvulta lähtien. Eläimiä on toki käsitelty historiantutkimuksessa kauemmin, mutta lähinnä taloudellisina yksiköinä ja numeroina, ei menneisyyttä muovanneina toimijoina (Ritvo 2002; 2007). Tämä pätee myös turkiseläinten historiaa käsitteleviin aikaisempiin kirjoituksiin. Näissä eläimet on poikkeuksesta määritelty elottoman kaltaiseksi massaksi, vaikka ne hengittävät ja elävät omaa historiallista elämäänsä vaikuttaen ympäristöönsä ja samalla myös ihmisiin.

Useat historioitsijat kuten Jason Hribal (2007), Sandra Swart (2010) ja Susan Nance (2015) ovat osoittaneet, että eläimet ovat muutakin kuin vain historiallisia representaatiota. Se etteivät eläimet ole tuottaneet kirjallisia lähteitä, ei tarkoita, että ne eivät olisi vaikuttaneet historiaan. Erilaisilla ei-inhimillisillä toimijoilla on ihmisistä riippumatta oma menneisyytensä. Eläimet ovat rakentaneet inhimillisen toimijuuden kanssa maailmasta

sellaisen, kuin se on tänä päivänä. Kun puhun artikkelissa turkiseläinten ”toimijuudesta”, tarkoitan tapaa, jolla eläimet ovat vaikuttaneet historiaan ja luoneet omalta osaltaan maailmasta nykyisen kaltaisen paikan. Käytän toimijuudesta laavaa määritelmää, joka pitää sisällään esimerkiksi elintoimintoja kuten syömistä (ks. esim. Abbot 2017). Aiempaa turkistarhausta käsittelevää kirjallisuutta ei ylipäätään olisi olemassa, ellei tarhaajien häkeissä olisi turkiseläimiä - toisin sanoen turkistarhauksen historiaa ei olisi ilman turkiseläimiä. Turkiseläinten kuten muidenkin eläinten historiallisen käsittelyn tulisikin olla – historioitsija Susan Nancen (2015) termiä käyttäen – lajienvälistä historiaa, ei ihmisten historiaa jota selitetään eläinten avulla. Tämä lajienvälisen historian käsite muodostaa artikkelini tutkimuksellisen selkärangan.

Koska eläimet eivät ole tuottaneet kirjallisia lähteitä, joutuvat historiantutkijat hyödyntämään laajaa lähteiden kirjoa tavoittaakseen näiden läsnäolon menneisyydessä (Montgomery & Kalof 2010). Olen analysoinut erittäin laajaa lähdeaineistoa, joka käsittää niin turkistuosantaa käsittelevää kirjallisuutta, aikakausi- ja sanomalehtiartikkeleita kuin televisio-ohjelmia 1900-luvun alusta aina vuosisadan loppuun saakka. Keskeisin lähteeni on Suomen Turkiseläinten Kasvattajain Liitto ry:n (STKL) jäsenlehti *Turkistalous* (TT), joka on ilmestynyt vuodesta 1929 alkaen. Tutkimusaineistoni kattaa myös kansalliskirjaston digitoiman lehtimateriaalin mukaan luettuna pilottioikeuden alaiset aineistot, jotka kattavat käyttörajoitetun sanoma- ja aikakauslehtiaineiston vuoteen 2010 saakka. Aineisto sisältää muun muassa sanomalehdet *Etelä-Suomen Sanomat* (ES), *Länsi-Savo* (LS) ja *Maasendun Tulevaisuus* (MT) sekä aikakauslehdet *Suomen Kuvalehti* (SK) 1900-luvun alusta vuoteen 2010 saakka. Televisio-ohjelmista olen käynyt läpi Kansallisen audiovisuaalisen instituutin eli KAVI:n ja YLE:n tallentamat turkistarhausta käsittelevät tallenteet. Lisäksi olen tarkastellut erilaisten työryhmien raportteja sekä turkistarhausta koskevia tieteellisiä julkaisuja.

Edellä mainitut lähteet valottavat erinomaisesti suomalaisten ja turkiseläinten välistä suhdetta 1900-luvulla eri aikatasoilta ja useista eri näkökulmista. Näiden kautta on mahdollista tavoittaa laaja-alaisesti niin tarhaajien kuin tavallisten kansalaisten näkemyksiä sekä jäljittää myös tarhattujen ja tarhoilta karanneiden turkiseläinten omaa toimintaa. Vaikka tutkimukseni lähtökohtana on pyrkimys kokonaisvaltaiseen historiatulkintaan, yhdessä tutkimusartikkelissa on mahdotonta kirjoittaa kaiken kattavaa tulkintaa yhdestä vuosisadasta. Toivonkin, että artikkelissani esittämien tulkintojen pohjalta tehtäisiin tulevaisuudessa entistä perusteellisempaa historiantutkimusta.

Käsittelen tutkimusartikkelissani aluksi turkiseläinten käsitteellistämisen historiaa Suomessa, minkä jälkeen tarkastelen näiden eläinten omaa toimijuutta ja vaikutusta Suomen historiaan. Lopuksi kerron, miten nämä kaksi seikkaa yhdessä kertovat turkiseläinten ja suomalaisten jaetusta menneisyydestä. Haluan myös painottaa, että näkökulman laajentamisesta ja aikaisempaa tutkimusta kokonaisvaltaisemmasta lähestymistavasta johtuen tämä artikkeli paljastaa monia historiallisia seikkoja, jotka ovat jääneet aiempien tutkimusten tavoittamattomiin. Tarkoitukseni on ennen kaikkea nostaa esille aikaisemman tutkimuksen huomiotta jättämiä seikkoja, jotta voimme laajentaa käsitystämme ihmisten ja turkiseläinten menneisyydestä ja luoda sitä kautta pohjaa kestävämmälle ja paremmalle tulevaisuudelle.

Turkiseläinten käsitteellistämisen historia Suomessa

Useissa Euroopan maissa turkistarhaus on 2000-luvun alusta alkaen kielletty lailla tai se lopetetaan siirtymäajan jälkeen (ks. The full overview ... 2018). Myös Euroopan Unionin tieteellisen komitean raportti vuodelta 2001 totesi, että turkistarhaus on eettisesti ongelmallinen elinkeino (The Welfare of Animals Kept for Fur Production 2001). Toisaalta turkistarhaukselle löytyy edelleenkin puolustajansa, jotka eivät näe elinkeinoa ongelmallisena. Etenkin Suomessa turkistarhaus on saanut paljon poliittista tukea puolelleen. Enemmistö Suomen kansanedustajista esimerkiksi äänesti turkistarhauksen

puolesta, kun tarhauksen lakkauttamista koskeva kansalaisaloite käsiteltiin eduskunnassa vuonna 2013 (Kansalaisaloite eduskunnassa 2013).

Oli mielipide turkistarhauksen suhteen mikä tahansa, on selvää, että ihmisten ja turkiseläinten keskinäinen suhde koko elinkeinon historian ajan on perustunut näiden eläinten kasvattamiseen tappamistarkoituksessa. Tarkastelenkin tässä alaluvussa, miten ihmisten ymmärrys turkiseläimistä muotoutui tappamiseen perustuvan suhteen varjossa 1900-luvun Suomessa. Kysyn miten turkistarhaajat ja muut suomalaiset ovat käsittäneet tapettavaksi kasvatetut turkiseläimet ja millaisia muutoksia käsityksissä on tapahtunut. Pyrin tätä kautta myös selittämään, miten tämän päivän käsitykset turkiseläimistä ovat syntyneet.

Kuten edellä mainitsin, turkistarhauksen historiaa on sivuttu monessa aiheetta käsittelevässä teoksessa ja dokumentissa. Tästä huolimatta ihmisten ja turkiseläinten suhdetta ei pitkällä aikavälillä ole tarkasteltu kokonaisvaltaisesti. Turkistarhaajien historiikkeissa ja monissa elinkeinoja käsittelevissä tutkimuksissa turkiseläinten ja ihmisten yhteinen historia selitetään väljästi pitkänä historiallisena jatkumona, jonka mukaan ihmiset olisivat esihistoriallisilta ajoilta lähtien ymmärtäneet nämä eläimet turkis- tai nahkaresursseina (esim. Hernesniemi 1988; Johansson 2003; Kallio 2006; STKL ry. *päiväämätön*). Myös turkistarhausta vastustavat tahot ovat omaksuneet tämän narratiivin siltä osin, että he eivät juuri pohdi miten ihmiset ovat käsittäneet turkiseläimet ennen 1980-lukua, jolloin kriittinen suhtautuminen turkistarhausta kohtaan alkoi vyöryä julkiseen keskusteluun (esim. Tengvall 1996; Tuomivaara & Purmonen 1998; Oikeutta eläimille *päiväämätön*). Käsitys ihmisten ja turkiseläinten suhteesta etenkin kaukaisemmassa menneisyydessä näyttäytyy näiden esimerkkien kautta hyvin väljänä, yksipuolisena ja muuttumattomana. Tätä se ei kuitenkaan ole ollut. Kuten kulttuurihistorioitsija Joanne Bourke (2011) kirjoittaa, ihmisten ja eläinten suhde määrittäyty jatkuvasti uudelleen erilaisissa kulttuureissa. Näin kävi myös ihmisten ja turkiseläinten suhteelle Suomessa 1900-luvun aikana.

Ensinnäkin turkiseläimen määritelmä 1800-luvulla ja vielä 1900-luvun alussa oli erilainen kuin tänä päivänä. Turkiseläimiksi laskettiin kettujen, minkkien ja supikoirien lisäksi myös nykyään lemmikkieläimiksi luokitellut kissat ja koirat. Näiltä eläimiltä nyljettiin nahka ihmisten pukeutumistarpeisiin siinä missä monilta villieläimiltä (esim. *Oulun Wiikko-Sanomia* 1875; *Savo* 1885; *Labden Lehti* 1904; *Koitar* 1905; *Raivaaja* 1911; *Keskisuomalainen* 1922. Ks. myös MT 1985a). Myös 1910-luvulla kettutarhausta kokeilleet nykivät toisinaan koiransa (ks. Pakarinen 1938). Tuolloin koirien käyttö turkisten lähteenä oli vielä tavanomainen käytäntö. Koirien ja ihmisten välinen suhde onkin käynyt läpi suuren muutoksen tullessa 1900-luvun loppupuolelle. Oiva esimerkki tästä on 1980-luvulla ilmennyt tapaus, jossa turkistarhaaja nyki koiriaan turkiksi. Tätä ei koettu enää tavanomaisena käytöksenä, vaan se aiheutti suurta kuohuntaa lehdistössä (esim. Luukkainen 1985; ES 1985b). Useat turkistarhaajatkin vierastivat ajatusta koirasta turkiseläimenä 1900-luvun lopulla. Sosiologi Salla Tuomivaara (1998) kertoo tiedustelleensa useilta turkisalaa edustavilta henkilöiltä, pitäisivätkö nämä koiransa turkiseläinten joukkoon. Heidän reaktionsa kysymyksen olivat kauhistuneita: koira oli heidän mielestään lemmikkieläin, ei tuotantoeläin.

Samalla tavalla kuin ymmärrys koirista myös turkiseläinten käsitteellistäminen on käynyt läpi suuria muutoksia Suomessa. Tämä muutos on ollut kuitenkin päinvastainen verrattuna ihmisen ja koiran suhteeseen. Siinä missä koirista tuli 1900-luvun kuluessa perheenjäsenen kaltainen lemmikki, turkiseläimet kadottivat ihmisten mielissä oman tahtonsa ja toimijuutensa – ne alettiin mieltää elollisista ominaisuuksistaan irrallisena materiana ja taloudellisina hyödykkeinä. Tämä käy ilmi turkistarhausta käsittelevästä historiallisesta keskustelusta. Turkistarhaajat esimerkiksi mielsivät tarhoille vangitut ketut 1900-luvun alussa enemmän elävän kaltaisina olentoina kuin 1900-luvun loppupuoliskolla.

Tarhoille vangituista ketuista puhuttiin turkistarhaajien 1900-luvun alun kirjoituksissa termein, joista välittyi eläimen itsenäinen tahto ja toimijuus. Kettuja kuvattiin aiempien kansanomaisten merkitysten pohjalta ovelina eläiminä. Useat tarhaajat myös ajattelivat, että vangittuja kettuja tulisi kohdella kuin ne eläisivät luonnossa. Ketuille rakennettiin

paljon nykyistä isompia maantasolle asetettuja häkkejä, jotta nämä voisivat leikkiä ja liikkua keskenään. Lihamylyssä jauhetun ruuan sijaan ketuille tarjottiin ruokaa, jota nämä voisivat jyrsiä ja pureskella. Jotkut turkistarhaajat myös kiinnittivät huomiota turkiseläinten ulosteiden siivoamiseen sen vuoksi, että lannan haju tuntui ketuista epämiellyttävältä (esim. Aspelin 1929; Helsingius 1929; Viherluoto 1934a; Metiäinen 1944). Edellä mainittuja näkemyksiä ketuista johti ajattelu, jonka lopputuloksena oli eläimen kuoleman kautta saavutettu taloudellinen hyöty. Siitä huolimatta näistä näkemyksistä huokui myös ketun turkin alla piilevän elävän olennon läsnäolo, joka katosi sitä mukaa, kun turkistarhauksesta alkoi tulla vakavammin otettavaa liiketoimintaa.

Muutos kettujen ja tarhaajien suhteessa tapahtui hiljalleen sotaa edeltäneiden vuosien aikana. Turkiskaupassa tapahtui 1930-luvulla laskusuhdanne, mikä sai monet turkistarhaajat eri puolilla maailmaa pohtimaan tarhausta laajemmin tuottavuuden näkökulmasta (esim. TT 1930; Rouvinen 1933b; Baardseth 1936; Kallio 2006). Tuolloin turkistarhauksen aiempi kokeellisuus ja harrastepohjaisuus alkoikin muuttua niin Suomessa kuin muualla maailmassa markkinatalouden menetelmien säätelemäksi elinkeinoksi. Tätä kuvastaa hyvin norjalaisen turkistarhaajan Karsten Baardsethin (1936) kirjoitus *Turkistalous* -lehdessä:

”Keikaus teki välttämättömäksi radikaalisen muutoksen häkkeirakenteissa sekä eläinten hoidossa ja ruokinnassa. Suurten kalliiden häkkien asemasta oli nyt ruvettava rakentamaan pienempää, helpommin puhtaana pidettäviä ja halvempia ja ensiluokkainen liha ja munat oli vaihdettava teurasjätteisiin, kalaan ja korvikkeisiin.”

Baardsethin sitaatti kiteyttää, miten juuri markkinatalouden lähtökohdat kuten kysynnän ja tarjonnan laki muuttivat aikaisempaa tapaa kohdella turkiseläimiä. Odotukset suuremmista tuotoista ajoivat turkiseläinten hyvinvoinnin ohi ja tarhaajien käsityksiä vangitsemistaan ketuista alkoi määritellä yhä vahvemmin kettujen itsensä sijaan myyntituote eli turkis. Turkistarhaus ei kuitenkaan ollut ainoa eläintalouden ala, jossa omaksuttiin liiketoiminnan menetelmät 1900-luvun aikana. Näin kävi Suomessa myös karjataloudelle 1900-luvun puolivälissä (Kaarlenkaski 2012). Kokonaisuudessaan eläintuotannon teollistuminen ja muuttuminen elämäntavasta markkinatalouden ehdoilla toimivaksi liiketoiminnaksi oli osa laajempaa transatlanttisessa kulttuurissa 1900-luvun keskivaiheilla tapahtunutta muutosta (esim. Eadie 2012; DeMello 2012).

Turkistarhauksen muuttuminen kohti liiketoimintaa ei vaikuttanut käsityksiin turkiseläimistä kuitenkaan hetkessä vaan viiveellä. Esimerkiksi varjohäkkien käyttö jakoi turkistarhaajien mielipiteitä läpi 1930- ja 40-lukujen (esim. Viherluoto 1932; Metiäinen 1944). Varjohäkkien päällimmäinen tarkoitus oli estää auringonvaloa vaikuttamasta kettujen turkkiin, jottei näiden markkina-arvo horjuisi (TT 1937). Useat turkistarhaajat omaksuivat varjohäkkien käytön taloudellisista syistä. Osa kuitenkin kritisoi varjohäkkejä, sillä niiden pienuus teki ketuista arkoja ja vaikutti näihin muutenkin negatiivisesti (esim. Konsulentti 1933; Viherluoto 1933; Viherluoto 1934b; Viherluoto 1935). Samantyylinen keskustelu käytiin myös verkkopohjaisen häkin käytöstä. Verkkopohjaisen häkin käyttöönottoa perusteltiin muun muassa sillä, että se estäisi loistauteja ja samalla taloudellisia menetyksiä. Toisaalta sitä myös kritisoitiin, koska sen ei koettu olevan miellyttävä alusta ketuille (esim. Aspelin 1931).

Siinä missä käsitykset turkistarhoille vangituista ketuista kävivät läpi muutosta 1930-luvulta 1950-luvulle, minkkien kohdalla edellä mainitusta asennemuutoksesta ei voida puhua. Väitän tämän johtuvan siitä, että Suomessa minkit tulivat tunnetuiksi eläimiksi hiljalleen vasta 1930-luvulla. Tuolloin turkistarhauksesta oli tullut jo vahvemmin liiketoimintaa. Minkki oli Suomessa myös laji, jota alettiin maahantuoda turkiseläinkeinon tarpeisiin (Nummi 1988). Minkeillä ei siis ollut suomalaisessa kulttuurissa aikaisempia merkityksiä. Käsitykset näistä eläimistä muodostuivat turkiseläinkeinon raamien sisällä. Minkit siis ymmärrettiin Suomessa alusta alkaen eläiminä, joita määritteli liiketoimintaan

perustuva eläintuotanto. Tämä näkyy myös aikalaisteksteissä. Esimerkiksi Korkeasaaren intendentin V. A. Korvenkontion (1929) julkaisemassa turkiseläimiä esittelevässä tekstissä kettuihin yhdistettiin arvokkuus, jota minkillä ei ollut.

Vaikka ketut ja minkit määritettiin Suomessa jo 1930-luvulla vahvasti hyötynäkökulmasta, näiden eläinten merkitykset muuttuivat entisestään 1950-luvulta alkaen. Tästä asennemuutoksesta kärsivät etenkin minkit, joiden määrä suhteessa muihin turkistarhoille vangittuihin eläimiin kasvoi selvästi 1950- ja 60-luvuilla (esim. Rinne 1968; Vuokko 1982). Tuolloin turkiseläimiltä katosivat viimeisetkin itseisarvon rippeet, jotka niille oli aiemmin julkisessa keskustelussa annettu. Turkiseläinten ja ihmisten muuttunut suhde ilmeni etenkin kielen tasolla sekä näiden eläinten entistä julmemman kohtelun kautta.

Kielellisesti selkein merkki muuttuneista turkiseläinkäsityksistä verrattuna 1900-luvun ensimmäisiin vuosikymmeniin oli näiden eläinten nimeäminen välineellisen arvon perusteella. Turkiseläimistä oli *Turkistalous* -lehdissä käytetty jo satunnaisesti 1930-luvulla nimityksiä kuten ”sato” tai ”vuosikanta” (esim. Konsulentti 1936b), jotka etäännyttivät eläimen itsensä pois keskustelusta. Nämä olivat kuitenkin vielä harvinaisia termejä. Tilanne muuttui hätkähdyttävällä tavalla 1940- ja 60-lukujen aikana. Tuolloin turkiseläinten välineellistä arvoa korostavat termit alkoivat syrjäyttää eläimeen itseensä viittavia nimityksiä.

Turkiseläimistä ei enää 1950-luvun jälkeen juuri puhuttu lajikohtaisilla nimillä, vaan turkistarhaajat loivat näille oman myyntiarvoon perustuvan luokittelun. Julkisessa keskustelussa minkkejä alettiin kutsua nimillä kuten ”Finlandia-Topaasi”, ”huurreminkki”, ”kevään henkäys”, ”musta risti” tai ”safiiriminkki”. Nimitykset perustuivat turkiseläimistä saatavan ”tuotteen” eli turkin värytykseen, mikä taas määritteli turkisten taloudellista arvoa. Nämä nimet määrittivät minkkejä jopa yksilötasolla. Esimerkiksi *Suomen Kuvalehden* vuonna 1954 tekemässä lehtijutussa, turkistarhaaja kutsui safiiriminkkiään nimellä ”Safi” (SK 1954). Ketuistakin oli puhuttu samalla tavalla 1940-luvulta lähtien, mutta ei yhtä määrittelevästi kuin minkeistä (ks. TT 1943a). Jaottelu oli selvä osoitus siitä, että turkiseläinten välineellinen arvo syrjäytti 1940-luvun jälkeen sen häilyvän itseisarvon, joka vielä 1900-luvun alussa liitettiin näihin eläimiin.

Turkiseläinten luokittelu ja nimeäminen olivat kuitenkin vain jäävuoren huippu näiden eläinten esineellistämisenä sotien jälkeisessä Suomessa. Turkiseläimistä alettiin käyttää vielä niiden ollessa elossa vakituisesti termejä kuten ”tuote” tai ”nahka”, jotka viittasivat suoraan kuolleesta eläimestä saatavaan taloudelliseen hyödykkeeseen. Kielenkäytön tasolla turkiseläimistä puhuttiin siis elottomina olentoina näiden vielä eläessä. Turkiseläinten vuosittaisesta teurastuksesta alettiin myös käyttää maanviljelystermiä ”sadonkorjuu” (esim. Leiwo 1944; ES 1961; MT 1971; 1977; 1985b), joka ilmaisee omalla tavallaan turkiseläinten yksilöllisyyden katoamista ja näiden eläinten muuttumista nimettömäksi massaksi. Minkeistä, jotka eivät odottaneet poikasia, alettiin käyttää termiä ”tyhjä naaras”, mikä viittasi terminä epätäydellisyyteen ja tarpeettomuuteen. Näistä puhuttiin *Turkistalous* -lehdessä 1960-luvun lopulla taloudellisena rasitteena (H-s 1967).

Näillä erilaisilla puhtaasti välineellistävillä termeillä kuvattiin turkiseläimiä kielellisesti julkisessa keskustelussa 1980- ja 90-luvuille saakka, jolloin niiden käyttö väheni roimasti. Esimerkiksi ”sadonkorjuu” -termi mainittiin turkiseläinten teurastuksen synonyyminä tutkimani sanomalehtiaineiston kohdalla viimeisen kerran vuonna 1986 (LS 1986). Elävistä minkeistäkään ei julkisessa keskustelussa enää 1990-luvun jälkeen puhuttu pigmenttitermein, kutsumalla näitä esimerkiksi safiireiksi (esim. MT 1990).

Turkistarhaajatahojen muuttuneet tavat puhua turkiseläimistä julkisessa keskustelussa 1980- ja 90-lukujen aikana eivät kuitenkaan johtuneet eläinkäsityksissä tapahtuneista radikaaleista muutoksista. Väitän, että muutos perustui pikemminkin markkinointistrategiaan, jonka avulla elinkeinoa yritettiin suojella voimistuneelta kritiikiltä. 1930-luvulla omaksuttu ja sen jälkeen voimistunut taloudellisen voiton tavoittelu ohjasi turkistarhasta edelleen läpi 1990-luvun alistamalla turkiseläimet elottoman kaltaiseksi hyödykemassaksi. Julkisessa keskustelussa tätä ei voinut kuitenkaan enää mainita, sillä

se olisi ollut haitaksi liiketoiminnalle. Sama pätee myös 1980-luvulla yleistyneeseen turkiseläinten huolenpidon korostamiseen. Turkiseläinten elinolosuhteet vankeudessa ovat varmasti parantuneet 1950- ja 80-lukujen väliseltä ajanjaksolta. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että huolenpidosta olisi tullut pyyteetöntä välittämistä. Huolenpidon päämääränä oli pitää turkiseläimet hyväkuntoisina, jotta niiden turkista saataisiin teurastuksen jälkeen hyvä hinta ja ne tuottaisivat näin taloudellista voittoa.

Turkistarhaajien käsitykset tarhoille vangituista eläimistä ovat siis käyneet läpi huomattavia muutoksia 1900-luvun aikana. Muutoksen aiheuttajista selkeästi merkittävin on ollut elinkeinorakenteissa markkinatalouteen perustuvan ajattelun myötä 1900-luvulla tapahtunut murros. Kuten Taija Kaarlenkaski (2012) kirjoittaa, ”[Sotien jälkeisen] rakennemuutoksen seurauksena maataloudesta tuli elämäntavan sijasta elinkeino, ja siitä alettiin puhua yhä enemmän yritystalouden termein” (ks. myös Lyytikäinen 2015). Tutkimusaineistoni osoittaa, että markkinatalouden logiikka integroitiin osaksi turkistarhasta 1930-luvulta alkaen ja alkoi vaikuttaa merkittävästi tarhaajien elämänsäilytyksiin toisen maailmansodan jälkeen. Markkinatalouden dominoima ajattelutapa etäännytti tarhaajia eläimistä itsestään, teki eläimistä elottomia hyödykkeitä ja loi pohjan kasvavalle turkiseläinten hyväksikäytölle 1900-luvun kuluessa.

Markkinatalouden merkitys turkiseläinkäsitysten muutoksessa ei kuitenkaan rajoittunut pelkästään tarhaajiin. Se vaikutti myös laajemmin suomalaisten käsityksiin turkiseläimistä. Turkistarhauksen olemassaolo oli suurimmalle osalle suomalaisista tuntematonta aina 1950- ja 60-luvulle asti, jolloin elinkeinoa alettiin markkinoida muun muassa television avulla (esim. *Tarinaa minkistä* 1958; *Miljoonaminkit* 1964; *2 000 000 Minkimabkaa* 1968). Markkinoinnin lähtökohtana oli osoittaa turkistarhauksen merkitys Suomen kansantaloudelle sekä haalia lisää ammatinharjoittajia alalle. Turkisten kysyntä maailmalla oli tuohon aikaan suuri ja turkisala tarjosi sota-ajasta palautuvalle valtiolle puhtaasti vientiin perustuvia verotuloja (esim. Johansson 2003; Kallio 2006). Turkiseläinten tappamisesta rakentui siis mielikuva Suomen valtion taloutta edistävänä tekijänä, jossa eläimen kuolemasta muodostui suuremman hyödyn alle verhoutuva ikävä toissijainen seikka.

Oiva esimerkki edellä mainitusta asenteesta on Arto Paasilinnan (1965) kolumni, jossa hän kirjoittaa: ”Minkin parkaisu tietää aina ulkomaan rahan kilahdusta meikäläisen kirstuun. Siksi sitä on siedettävä, vaikka se korvaa vihlookin”. Paasilinnan toteamus kuvastaa hyvin laajempaa asennoitumista 1900-luvun keskivaiheilla julkisuuteen ponnahtaneeseen minkkitarhaukseen. Paasilinna kertoo kaunistelematta, että minkkitarhoilta saattaa ohikulkijan korviin kantautua ”pitkävetisiä ja valittavia parkaisuja”, joista voi päätellä, että ”jokaisen parkaisun jälkeen irrotetaan pikku eläimen yltä nahka, päällimmäiseksi siihen läjään josta maailman raharikkaat tekevät naisilleen ihastuttavia minkkiturkkeja”. Tämä oli hänen mukaansa kuitenkin kestettävä, sillä se tiesi Suomelle vientituloja. Paasikiven teksti siis antaa ymmärtää, että ihmiset tajusivat turkistarhauksen raakuuden, jolta suomalaisten oli kuitenkin suljettava silmänsä kansantalouden etujen nimissä.

Edellä mainitun kaltainen ajattelutapa määrittelee edelleen monien suomalaisten suhtautumista turkistarhaukseen. Erinomainen esimerkki on eduskunnassa vuonna 2013 käsitelty turkistarhauksen kieltoa koskeva kansalaisaloite, joka kaatui luvuin 146-36. Kieltoa vastustavat perustelivat kantaansa kansantaloudellisilla syillä kuten vientituloilla sekä työllistävillä vaikutuksilla (Kansalaisaloite eduskunnassa 2013). Tämä käsitys pohjaa vahvasti 1960-luvulla julkiseen keskusteluun levinnyttä diskurssia, jossa miljoonien elävien ja ymmärtävien olentojen tappaminen sallitaan kansantaloudellisen hyödyn vuoksi.

Paasikivi ei ollut ainoa, joka kiinnitti huomiota turkistarhauksen raakuuksiin. Eläinoikeusjärjestö Animalia ry:n piirissä turkistarhaus nousi esille jo 1960-luvulla, mutta vain pienissä määrin. Turkiseläinten elinoloihin sekä ylipäätään turkiseläinkehityksen eettisyyteen kiinnitettiin huomiota eläinoikeusaktivistien piirissä kunnolla oikeastaan vasta 1980-luvulla (Aarnipuu 2011). Tämän jälkeen tarhauselinkeinoa vastustavien määrä on kasvanut tasaisesti Suomessa. Tästä huolimatta tehotuotanto jatkuu ja eläimiä tapetaan

nykyään enemmän kuin koskaan aiemmin (Lyytikäinen 2015). Aika näyttää, millaiseksi tulevat sukupolvet tämän ihmisten ja tuotantoeläinten suhteen tulevat määrittelemään.

Turkiseläimet ympäristöään muuttavina historiallisina toimijoina

Turkiseläinten roolia osana Suomen historiaa ei voida tavoittaa käsittelemällä pelkästään sitä, miten suomalaiset ovat ymmärtäneet nämä eläimet. Eläinkäsitysten lisäksi on otettava huomioon myös se, miten tarhoille vangitut tai sieltä karanneet turkiseläimet ovat konkreettisesti vaikuttaneet omalla toiminnallaan ympäristöönsä. Vangittujen turkiseläinyksilöiden vaikutus on toki ollut esillä julkisessa keskustelussa, mutta siitä on puhuttu turkiselinkeinon haitta- tai hyötyvaikutuksina aina siitä alkaen kun tarhauksesta tuli liiketoimintaa, eli 1930-luvulta lähtien. Elinkeinon vaikutus on kuitenkin ongelmallinen määritelmä. Turkistarhauksen vaikutukset eivät ole lähtöisin pelkästään elinkeinosta vaan eläimistä itsestään ja niiden vuorovaikutuksesta ihmisten ja muiden elollisten sekä elottomien toimijoiden kanssa.

Käsittääksemme turkiseläinten oman toimijuuden merkityksen, on hyvä tietää miten paljon suomalaisille turkistarhoille, on historian saatossa vangittu eläimiä. Kuten kerroin, sotien jälkeen minkit yleistyivät turkistarhoilla, mikä johtui pääosin muodin muutoksista – kettujen turkeille ei ollut enää kysyntää kansainvälisillä markkinoilla 1950-luvun jälkeen. Tämän vuoksi minkkien määrä suomalaisilla tarhoilla kasvoi järkevää vauhtia 1950- ja 60-lukujen aikana (ks. Helve 1952). Kun Suomessa oli vuonna 1939 noin 10 000 minkkiä ja vuonna 1950 näitä syntyi vähän yli 50 000, syntyi minkinpoikasia vuonna 1966 jo noin 2,3 miljoonaa (IT 1939; 1967. Ks. myös MT 1951; Lindström 1967). Turkiseläinten vuosittainen määrä kasvoi entisestään 1980-luvulla. Tuolloin Suomessa alettiin turkismuodin suunnanmuutosten vuoksi tarhata jälleen myös kettuja (ks. Vuokko 1982; MT 1986a; Kallio 2006). Vuosikymmenen alussa syntyi vuosittain jo yli 4 miljoonaa minkinpoikasta ja yli miljoona kettua (ks. Vuokko 1982). Kun vuosittain syntyneet turkiseläimet lasketaan yhteen vanhempien tarhoille vangittujen eläinten kanssa, turkiseläinten lukumäärät nousevat useisiin miljooniin yksilöihin. Toki suurin osa näistä eläimistä tapettiin vuosittain. Nämä lukuisat Suomen kamaralla eläneet turkiseläimet ovat niitä toimijoita, jotka ovat vuorovaikutuksessa ihmisten ja lukuisten muiden toimijoiden kanssa julkisessa keskustelussa käytettyjen termien kuten ”turkiselinkeinon ympäristövaikutusten” takana.

Turkiseläimet ovat ruokailutarpeidensa kautta luoneet esimerkiksi syyn hankkia rehua. Turkistarhoille ensimmäisinä turkiseläiminä vangittujen kettujen nälän tyydyttäminen vaati tarhaajilta vielä 1910- ja 20-lukujen aikana mielikuvitusta. Tuolloiset tarhausoppaat antoivat ristiriitaisia ohjeita esimerkiksi sen suhteen kuinka paljon ketuille tulisi juottaa maitoa. Jotkut ottivat mallia kettuoemoista ja ruokkivat ketunpoikasia lintujen munilla, toiset antoivat kaurapuuroon keitettyä hevosenlihaa (Aspelin 1929; Pakarinen 1938).

Markkinatalouden puhettavat, jotka muovasivat turkistarhaajien suhdetta tarhattaviin eläimiin 1930-luvulla, vaikuttivat merkittävästi myös turkiseläinten ruokintaan. Useat *Turkistalous*-lehden tekstit alkoivat tuolloin käsitellä kettujen ruokintaa mahdollisimman edullisesti, ottaen kuitenkin huomioon, että näiden turkki pysyisi edustavana jälleenmyyntiä ajatellen (esim. Keso 1930). Metsästäjä-turkistarhaajat kuten Arthur Aspelin (1929) yrittivät vielä 1920-luvun lopulla nostaa esille, että vangittu kettu tarvitsisi luonnonmukaisten olojensa vaatimaa ruokaa, kuten lihanpalasia, joita se voisi pureskella. Lisäksi puhuttiin myös siitä, voisivat ketut syödä suurissa määrin kalaa (esim. Keso 1930). Tuolloin jo havaittiin, etteivät ketut ja kalaravinto sovellu välttämättä hyvin yhteen, mikä todennettiin eläinlääketieteessä vasta 1990-luvulla (Rouvinen 1992; Rouvinen *ym.* 1992).

Markkinatalouden logikka ajoi kuitenkin näiden aatosten yli ja kettujakin alettiin minkkien tapaan syöttää lihamyllytetyillä kaloilla ja teurasjätteillä 1930-luvulla (esim. TT 1931; 1932; 1933; Rouvinen 1933a; 1933b; Baarseth 1936). Tämä käytäntö ei ollut edullista vain turkistarhaajille, vaan sitä kautta saatiin hyödynnettyä teurasjätettä, jota tuona aikana

Suomen maatalouden ja väestön elintapojen vuoksi kertyi runsaasti (esim. MT 1939; 1951; SS 1958). Minkkien nälkä, jota tyydytettiin teurasjätteellä, ei kuitenkaan vaikuttanut pelkästään teurasjätteiden parempaan hyödyntämiseen, vaan teurasjätteiden kysyntä teki esimerkiksi sikataloudesta kannattavampaa (Lindström 1967). Sikatilalliset saivat rahaa aikaisemmin arvottomasta teurasjätteestä, mikä mahdollisti sikatalouden laajentamisen. Tällä tapaa eri tehotuotannon tavat alkoivat tukea toisiaan, mikä oli kenties taloudellisesti kannattavaa, mutta kuormitti tuotantoeläinten määrän kasvun myötä entisestään ympäristöä ja lisäsi eläinten hyväksikäyttöä.

Turkistarhoille vangittujen minkkien määrä oli Suomessa 1950-luvulla noin miljoona yksilöä. Väitän, että tällaisen populaation ruokinta ei enää ollut omavaraisesti helppoa, eikä se ollut kestäväällä pohjalla. Miljoonien minkkien nälän tyydyttämiseksi tarhaajat perustivat 1950-luvulla rehukeskuksia, joissa kaloista ja teurasjätteistä tehtiin rehua tarhoille kuljetettavaksi. Tämän jälkeen tarhureiden ei enää itse tarvinnut valmistaa ruokaa turkiseläimille, mikä oli yksi perussyistä turkistarhojen ja minkkien määrän rajulle kasvulle Suomessa 1960-luvulta alkaen (ks. Kallio 2006).

Vaikka turkiseläinten suuri määrä loi kannattavan pohjan kalastukselle ja kasvavalle lihatuotannolle, eivät kalastajat ja maanviljelijät Suomessa enää 1960-luvulla kyenneet vastaamaan miljoonien minkkien nälkään. Esimerkiksi vuonna 1965 tarhoille vangitut minkit söivät noin 114 miljoona kiloa rehua. Kalaa ja teurasjätteitä piti tämän vuoksi tuoda ulkomailta 1960-luvulta lähtien (esim. ES 1965). Muun muassa Neuvostoliitosta tuotiin kalanperkausjätteitä ja kalaa mutta myös teurasjätteitä sekä soijaa ja viljaa (esim. MT 1965b; 1973b; 1975a; 1979; 1981; ES 1981; 1985a). 1970-luvulla suomalaisille turkiseläimille syötettiin myös ulkomailta tuotua valaanlihaa (MT 1973b; Vihanta 2013). Turkiseläinten määrän merkittävä kasvu 1980-luvulla näkyi rehun raaka-aineiden tuonnin kasvuna. Suomessa arvioitiin vuonna 1981 tarvittavan 400–420 miljoonaa kiloa rehua. Suomesta saatiin tuolloin kerättyä noin 70 miljoonaa kiloa, joten loput kuljetettiin Suomen rajojen ulkopuolelta (Vuokko 1982). Vielä vuonna 1999 vajaa 20 prosenttia turkiseläinten käyttämästä ruuasta tuotiin ulkomailta (MT 1999).

Suomessa tarhoille vangittujen miljoonien turkiseläinten nälkä on siis taloudellisesti edistänyt ulkomaankauppaa ja erilaisia kalastuksen, maatalouden ja valaanpyynnin muotoja aina 1960-luvulta lähtien. On myös totta, että turkiseläinten rehuksi tarkoitettujen kalojen pyynti on poistanut fosforia Itämerestä kalojen mukana (esim. Asmala 2008). Historiallisesti tarkasteltuna turkiseläinten nälän tyydyttämiseksi hankittu kalaravinto ei kuitenkaan näyttäydä kestävässä valossa. Pelkkien kalanperkausjätteiden kysyntä on tehnyt kalastuksesta kansainvälisesti kannattavampaa edistäen myös liikakalastusta, jonka ansiosta esimerkiksi selkärankaisten määrä merissä on lähes puolittunut 1970-luvulta 2010-luvulle (ks. WWF 2015; Lasserre 2017). Muutenkin miljoonien turkiseläinten nälän tyydyttäminen on edistänyt kestäväntöntä kehitystä luomalla lisäkysyntää maatalouden tehotuotannolle, mikä on taas omalta osaltaan edistänyt nykyistä ympäristökriisiä ja esimerkiksi Itämeren tilan huonontumista. 1900-luvun jälkipuoliskolla Itämeren ravinnekuormitus kasvoi niin suureksi, etteivät meren hajottajaorganismit enää kyenneet pitämään sitä puhtaana. Tämä johtui muun muassa maatalouden kasvavista ravinnepäästöistä (Räsänen 2015), joiden tuottamiseen turkistarhoille vangitut eläimet ovat antaneet oman panoksensa.

Julkisessa keskustelussa turkistarhoille vangittujen eläinten aiheuttamia ravinnepäästöjä luonnehditaan usein elinkeinon aiheuttamana ongelmana (esim. MT 1984a; 1993; Hartman & Pietilä 1997; *Turkistarhauksen ympäristönsuojeluohje* 2018). Tällainen selitysmalli on kuitenkin ongelmallinen, sillä se etäännyttää keskustelusta varsinaiset toimijat kuten turkiseläimet, jotka synnyttävät ravinteita sisältävät massiiviset lantamäärät. Turkiselinkeinon tapauksessa lantamäärät selittyvät ensisijaisesti miljoonien maantieteellisesti pienille alueille vangittujen turkiseläinten tarpeesta ulostaa. Tarhoille vangittujen minkkien ja kettujen lannalla on ollut suuri vaikutus Suomen ympäristöön. Organisaatiosta riippuen turkiseläinten ulosteiden ympäristövaikutukset esitetään tänä päivänä hyvinkin eri näkökulmasta.

Animalia ry. tuo esimerkkien kautta esille, että turkiseläinten ulosteista johtuvat typpi- ja fosforipäästöt vastaavat “1.2 miljoonan ihmisen puhdistamattomien jätevesien sisältämää uloste- ja virtsamäärää” (Animalia ry. *päiväämätön*). STKL:n ja Maa- ja elintarviketalouden tutkimuskeskuksen (MTT) yhteistyössä tekemissä käsikirjoissa turkiseläinten ulosteiden ympäristövaikutuksia pyritään taas strategisesti vähättelemään vertaamalla niitä muiden maataloudenalojen ja ihmisten aiheuttamaan kuormitukseen (Rekilä *ym.* 2008).

Oli näkökulma mikä tahansa, on mahdotonta kiistää, etteivätkö turkiseläimet olisi ulosteillaan kuormittaneet Suomen ympäristöä. Turkiseläinten lanta on myös erityisen ravinnerikasta, mikä lisää sen ympäristöä kuormittavaa vaikutusta (*Turkistarhauksen ympäristönsuojeluohje* 2018). Kun otetaan vielä huomioon, että turkistalous on koko historiansa ajan keskittynyt Suomessa etenkin Pohjanmaalle (esim. MT 1973a; ES 1977; Vuokko 1982; Karkinen 2009), jossa on muutenkin paljon maataloutta, on turkiseläinten lanta kuormittanut ympäristöä etenkin tämän maakunnan alueella. Tänäkin päivänä merkittävä osa Suomen ammoniakkipäästöistä on peräisin turkiseläinten ulosteista (*Toimintaohjelma maatalouden ammoniakkipäästöjen vähentämiseksi Suomessa* 2018).

Mikäli otetaan huomioon, että turkistarhausta säädellään nykyään useilla ympäristösäädöksillä (esim. Rekilä *ym.* 2008), voidaan turkiseläinten ulostamisen ympäristökuormituksen olettaa olleen vielä suurempi ennen ympäristösäädösten voimaantuloa, ja näin se on myös historiallisen aineiston perusteella ollut. Ensimmäisiä arvioita turkiseläinten tuottamien ulosteiden määrästä tehtiin vasta 1980-luvulla. Lantaa arvioitiin syntyvän vuosittain noin 30–200 miljoonaa kiloa (MT 1984a; Peura *ym.* 1989).² Tuolloista turkiseläinten populaatiota aikaisempaan vertaamalla voidaan päätellä, että turkiseläimet ovat tuottaneet Suomessa lantaa vähintään yli kymmenen miljoonaa kiloa aina 1960-luvulta lähtien ja merkittäviä määriä myös tätä edeltävänä aikana. Tätä suunnatonta ulosteiden määrää ei kuitenkaan nähty todellisena ongelmana kuin vasta 1980-luvulla, jolloin erilaiset tutkimukset totesivat turkiseläinten tuottamien lantamäärien pilanseen niin metsiä kuin pohjavesiä (LS 1984; Mälkki *ym.* 1988).

Ennen 1980-lukua turkiseläinten ulosteiden haittoja ei katsottu ympäristön näkökulmasta vaan tuotannon ja ihmisten näkökulmasta. Pääosin tarhaajia huolestutti jo 1930-luvulta lähtien ulosteista erittyvän ammoniakkin vaikutus eläimen turkkiin. Kuten *Turkistalous* -lehdessä todettiin vuonna 1937, tarhoille verkkohäkkien alle kuukausiksi tai vuosiksi jätetty lanta eritti turkiseläimen turkkia vahingoittavaa ammoniakkihöyryä. Tästä syystä ulosteita kehoitettiin siivoamaan tasaisin väliajoin (IT 1937). Vuosiksi verkkohäkkien alle jätetyn lannan erittämien ravinteiden ei kuitenkaan ymmärretty imeytyvän maaperään tai valuvan sadeveden mukana tarhan lähiympäristöön.

Turkiseläinten kuten muidenkin tuotantoeläinten lantaa pidettiin suuressa arvossa 1900-luvun alkupuolella ja keskivaiheilla muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta. Ahvenanmaalla esiintyi 1900-luvun alkupuolella näkemys, että ketun ulosteet olivat lannoitteeksi sopimatonta myrkyntäainetta. Tämä näkemys enteili 1980-luvulla tapahtunutta heräämistä turkiseläinten ulosteiden negatiivisiin ympäristövaikutuksiin. Ahvenanmaalla esiintyneet käsitykset kuitenkin tukahdutettiin nopeasti *Turkistalous* -lehden edustajien toimesta vuonna 1944. He selittivät kettujen lannan ravinnepitoisuudeltaan paljon karjanlantaa arvokkaammaksi. Lehden edustajat toki lisäsivät, että “voimakkuutensa vuoksi se on kuitenkin sekoitettava maahan huolellisesti tai käsiteltävä tunkiossa, kuten monet tarhaajat tekevätkin” (IT 1944). *Turkistalous* -lehden vastineessa ilmeni maataloudelle perinteinen ravinteiden kierrättämisen käytäntö, mutta myös markkinataloudellinen puhetapa: uloste pyrittiin turkiseläinten itsensä tapaan selittämään arvokkaana tuotteena, joka voidaan tarvittaessa myydä tai hyödyntää. Mitään laaja-alaisempaa pohdintaa lannankäytön mahdollisista haittavaikutuksista ei mainittu.

²Turkistilan Ympäristökäsikirja (2008) arvioi turkiseläinten tuottavan vuosittain 0,3 miljoonaa kiloa lantaa, mutta tämä on virheellinen määrä. Käsikirjan lähteenä toiminut Eläinjättestratégia -raportti mainitsee vuosittaisen lannan määrän kuutiometreinä ei kiloina. Todellisuudessa kysymys on siis useammasta miljoonasta kilosta lantaa (ks. myös. Eläinjättestratégia vuoteen 2007 2002; Rekilä *ym.* 2008).

Vaikka turkiseläinten ulosteiden hyötynäkökulmaa on korostettu läpi 1900-luvun, ei kaikkea lantaa ole saatu käytettyä peltojen tai kasvimaiden lannoitteiksi (esim. TT 1939; Rontu 1942. ks. myös Silvo *y.m.* 2002). Ongelmaksi muodostui pitkällä aikavälillä se, ettei kaikilla turkistarhaajilla ole ollut riittävästi peltoa, jotta lannalle olisi löydetty käyttöä. Kaikkea lantaa ei ole myöskään saatu toimitettua suomalaisten maanviljelijöiden käyttöön, sillä turkistarhat sijaitsevat maantieteellisesti keskitetyllä alueella (Peura *y.m.* 1989; Kangas 2006). Tämän vuoksi turkiseläinten ulosteet koettiin 1900-luvun kuluessa myös jätteenä. Tämä ei tarkoittanut, että lanta olisi säilyttänyt tunkiolle, vaan sitä vietiin myös kaatopaikoille ja metsiin (Peura *y.m.* 1989). Ikävä kyllä näköyhteyden menettäminen turkiseläinten ulosteisiin ei neutralisoinut niiden ympäristövaikutuksia. Kompostointipaikoista lantaa valui vesistöihin ja ulosteet saastuttivat myös lähialueen metsiä (Peura *y.m.* 1989; Ferm *y.m.* 1990).

Maa- ja metsätalousministeriön alaisuuteen 1970-luvulla perustettu vesihallitus oli ensimmäinen valtiollinen organisaatio, joka kiinnitti huomiota turkistarhauksen ympäristövaikutuksiin. Se muun muassa antoi vesipiireille 1970-luvulla ohjeet, joilla pyrittiin vaikuttamaan turkistarhojen hoitoon. Kun turkiseläinten ulosteiden aiheuttamat mittavat vahingot vesistöille ja pohjavesille huomattiin 1980-luvulla, todettiin vesihallituksen puolelta, ettei turkistarhojen jätehuoltoa ja lannan käsittelyä oltu valvottu riittävästi. Etenkin Pohjanmaalla pohjavesien nitraattipitoisuudet olivat turkiseläinten ulosteiden vaikutuksesta nousseet yli juomavedelle sallittujen rajojen (LS 1984). Ympäristönsuojeluneuvosto joutui vuonna 1987 toteamaan, että aikaisemmassa vesiensuojelun tavoiteohjelmassa oli jopa vähätelty turkiseläinten ulosteiden aiheuttamia haittoja vesistöille (ES 1987b). Vasta 1980-luvulla ymmärrettiin, että turkiseläinten kuten muidenkin tuotantoeläinten ulosteet aiheuttivat vesistöjen rehevöitymistä (ES 1987a). Lisäksi 1990-luvun alussa tehdyt metsätutkimukset osoittivat, että turkistarhojen läheisyydessä sijaitsevat metsät olivat kokeneet suurta vahinkoa turkiseläinten ulosteiden vaikutuksesta (esim. Ferm *y.m.* 1990).

Kun ympäristöongelmiin lopulta havahduttiin, mikään taho ei kiinnittänyt huomiota siihen, että merkittävin syy oli maantieteellisesti pienille alueille sijoitettujen miljoonien turkiseläinten luontainen tarve ulostaa. Ongelmaksi koettiin sen sijaan elinkeinon harjoittajien tavat hoitaa turkistarhoja. Yleinen ajatus oli, että toimintatapojaan säätelemällä turkistarhaus pystyi kontrolloimaan ”tuotantovälineidensä” vaikutukset ympäristöön. Ratkaisua turkiseläinten ulosteiden aiheuttamaan ongelmaan haettiin etenkin vuosikymmeniä vanhasta tavasta yrittää hyödyntää lanta ja nähdä se eläinten ohella tuotteena. Julkisessa keskustelussa lannan todettiin olevan perinteikkään ajattelun mukaisesti ”arvokasta tavaraa” (ES 1983). Vuonna 1984 alettiin esimerkiksi markkinoida turkiseläinten ulosteilla väkevoitettua kasvuturvetta sekä visioida biokaasun tuottamista lannalla (MT 1984a; 1984b). Useista erinäisistä kokeiluista ja ympäristösäädöksistä huolimatta miljoonien suomessa elävien turkiseläinten vuosittain tuottamat miljoonat kilot ulostetta aiheuttavat edelleen kuormitusta ympäristölle.

Turkiseläinten tuottamat ulosteet eivät kuitenkaan kuormita pelkästään ympäristöä. Ne aiheuttavat myös hajuhaittoja ihmisille sekä eläimille itselleen. Kuten edellisessä alaluvussa totesin, muutamat turkistarhaajat peräänkuuluttivat tarhojen puhtautta vielä ennen toista maailmansotaa, sillä he kokivat, että ulosteiden haju tuntui turkiseläimistä epämiellyttävältä (Metiäinen 1944). Ihmisten mielissä turkiseläinten tuottamien massiivisten ulostemäärien haju on ymmärretty pääsääntöisesti negatiivisena. Hajuhaitat vaikuttivat esimerkiksi 1900-luvun alussa joidenkin suomalaisten päätökseen perustaa turkistarha. Nämä pelkäsivät, että koko pihamaa olisi alkanut haista useamman vangitun ketun ulosteesta (Pakarinen 1938).

Kun turkistarhauksesta tuli yhä vahvemmin liiketoimintaa 1930-luvulla, turkistarhaajat asettivat turkiseläinten tuottamista ulosteista erittyvän hajun toissijaiseksi rahan rinnalla. Tässäkin näkyy markkinataloudellisten seikkojen dominoiva asema turkistarhauksessa. Eläimiä haalittiin tarhoille lisää, vaikka hajuhaitat kasvoivat. Rahan eteen oltiin valmiita kestämään jopa vangittujen turkiseläinten tuottama tympeää ja pistävää hajua (ks.

SK 1969a). Sanoma- ja aikakauslehtiaineiston perusteella keskustelu turkiseläinten aiheuttamasta hajusta nousi pinnalle turkistarhauksen kasvun aikana 1960- ja 70-luvuilla. Minkkien tuottamat hajut häiritsivät ihmisiä (ks. Rytkölä 1968; MT 1973c). Lisäksi turkistarhaajien lapsia nimiteltiin ”minkinhajuisiksi” ja ilmeni myös käsityksiä, että minkinlannalta haisevassa perheessä ”olisi emäntäkin epäsiisti” (MT 1965a; SK 1969a). Arto Paasilinnakin (1965) kuvasi kolumnissaan ”pistävän hajun joka eriytyy tarha-aitausten vaiheilta”. Kuten Paasilinna kuitenkin toteaa, haju, kuten eläinten kuolemakin, on kestettävä, sillä se tietää rahaa. Tämä käsitys tuntui myös dominoivan laajempaa käsitystä turkistarhauksesta. Taloudelliset seikat siis ymmärrettiin merkittävimmiksi, kuin miljardien vangittujen turkiseläinten lähiympäristöönsä aiheuttamat hajut (MT 1973c). Myöhemmin turkiseläinten lannanhajusta muodostui jopa identiteetikysymys. Tarhaajaperheissä kasvaneille turkiseläinten lannan tuoksusta saattoi tulla jopa lapsuusmuistoja herättävä tekijä (ks. esim. Wiik 2007).

Turkiseläinten tuottamat ulosteet ovat levittäneet hajujen ohella myös tauteja. Ulosteiden lisäksi turkiseläinten kehossa on useasti piillyt taudin aiheuttaja, jotka ovat lähteneet leviämään näiden ruhojen kautta. Tehotuotannon myötä Suomeen muodostuneet turkiseläinryhmien keskittymät loivat oivat edellytykset tautien leviämiseksi. Tauteja levisi niin turkiseläinten keskuudessa kuin näiltä muihin eläimiin. Häkkeihin vangittujen kettujen elämä omien ulosteidensa läheisyydessä edisti matoepidemiaa jo 1920-luvulla (ks. Aspelin 1929). Turkiseläimillä esiintyvistä trikiinimadoista alettiin uutisoida jo 1940-luvulla (TT 1943b), vaikka ne aiheuttivatkin suurinta kuohuntaa vasta 1960-luvun aikana. Tuolloin minkkien ruhojen kautta levisi trikiinimatoja muihin Suomessa kasvatettuihin tuotantoeläimiin. Sioille trikiinintartuntoja kulkeutui sianrehuksi jauhettujen minkinruhojen kautta. Myös muut eläimet kuten rotat kuljettivat tartuntoja turkistarhoilta muille maatiloille. Esimerkiksi sikojen kautta trikiinimadoilla oli mahdollisuus kulkeutua ihmisiin (LS 1963; ES 1963a; MT 1964a; Salmi 1964; Paasilinna 1965). 1960-luvulla esiintyneiden trikiinintartuntojen tapaan turkiseläimillä on ollut osansa myös Suomea kuohuttaneissa salmonellatapaauksissa. Turkiseläinten todettiin lisäävän huomattavissa määrin salmonellariskiä 1990-luvulla, sillä tautiin sairastuneita karjaeläimiä syötettiin turkiseläimille, joiden lannasta linnut toivat taudit takaisin karjataloille (MT 1995). Vuonna 1996 todettiin jopa, että salmonella olisi saapunut Suomeen nimenomaan turkiseläimille tarkoitetun teurasjätteen mukana (MT 1996).

Turkistarhausta harjoittaneet ymmärsivät jo hyvin varhain, että lois- ja tautiongelmat johtuivat materiaalisista olosuhteista. Tästä huolimatta eläimet, joiden luontainen elinympäristö oli jotain muuta kuin pieni häkki, vangittiin turkistarhoille tiheisiin olosuhteisiin. Kysymyksessä oli tuottoisa elinkeino, jonka toimintaedellytykset piti tautivaarasta huolimatta taata. Tautien aiheuttamaa ongelmaa ehkäistiin hankkiutumalla eroon niistä eläimistä, jotka kuljettivat tauteja turkistarhoilta muualle. *Turkistalous* -lehti (1942) kehottikin hävittämään myrkyllä niin rotat kuin varikset vuonna 1942, sillä nämä söivät turkiseläinten rehua ja levittivät tauteja. Lintujen myrkyttämiseen puututtiin vasta 1980-luvun lopulla eläinten oikeuksia ajavien tahojen toimesta (ES 1988).

Kaiken kaikkiaan turkiseläinten ja myös loisten, tautien sekä muiden eläinten toiminta on sivuutettu tarhausta käsittelevässä keskustelussa. Näiden toimijoiden aiheuttamista ongelmista on puhuttu elinkeinon aiheuttamina ongelmina, mikä kielen tasolla etäännyttää eläinten toiminnan ja yleisesti ruumiin vaikutukset pois keskustelusta. Tällä on suuri merkitys, sillä puhuminen pelkästään elinkeinon vaikutuksista, tekee turkiseläimistä elottoman kaltaisia hyödykkeitä, ja mahdollistaa käsityksen siitä, että turkistarhauksen ongelmia voidaan kontrolloida. Tästä huolimatta on mahdotonta estää turkiseläimiä tuntemasta nälkää tai olemaan ulostamatta.

Mielenkiintoista on se, että kun turkiseläimet eivät ole enää vangittuna turkistarhoille eikä niitä käsitetä markkinatalouden toimintayksikköinä, niiden toimijuus huomioidaan ja ne saattavat saavuttaa jopa yksilöaseman. Tämä tulee esille turkistarhoilta karanneiden

minkkien kohdalla. Kuten olen edellä todennut, minkki ei alun perin kuulunut Suomen luontoon, vaan se on tuotu turkiseläimeksi Pohjois-Amerikasta 1920- ja 30-luvuilla. Riustaeläintieteilijä Petri Nurmi (1988) kirjoittaa, että ensimmäiset luontoon karanneet minkit havaittiin Suomessa jo 1930-luvulla. Sota-aikoina näitä myös päästettiin heikon ruokintatilanteen takia vapaaksi luontoon. Kun minkkitarhaus yleistyi 1960-luvulla, luontoon karanneita minkkejä alkoi esiintyä paljon etenkin Suomen länsi- ja lounaisosissa, ja 1970- ja 80-lukujen aikana minkkiä tavattiin jo kaikkialla Suomessa. Minkkejä saapui Suomeen myös valtion rajojen ulkopuolelta Ruotsista, Norjasta ja Neuvostoliitosta, mutta näissäkin tapauksissa kyse oli yhtä lailla turkiseläimiksi alun perin tuoduista eläimistä (Nummi 1988).

Samalla tapaa kuin turkistarhoille vangitut minkit, näiden luontoon karanneet ja irti päästetyt lajiverit sekä näiden jälkeläiset ovat vaikuttaneet merkittävästi Suomen ympäristöön. Sopeutuvaisena lajina minkki muun muassa hävitti Suomessa alun perin asuneen toisen näätäeläimen vesikon jo 1950- ja 60-lukujen aikana. Luontoon pesiytyneistä minkeistä tuli myös täysin uusi kaloja, sammakoita, rapuja, simpukoita, linnunpoikasia ja piisameita pyydystävä eläin. Ne löysivät tiensä kanaloihin ja kalanviljelylaitoksiin ja tappoivat näiden asukit, minkä lisäksi niistä tuli uhka monille Suomen vesilintulajeille. Erityisesti Suomen rannikoilla viihtyvistä vesilinnuista tuli minkeille helppoja saaliita, sillä rannikolla ei ollut ennen turkistarhoilta karanneiden minkkien ilmestymistä näiden eläinten kaltaisia pienpetoja (ks. MT 1988; Nummi 1988).

Luontoon päätyneiden minkkien toimijuus aiheutti keskustelua suomalaisessa sanomalehdissä vasta minkkikantojen kasvettua merkittävästi 1950-luvulta alkaen (ks. Erkamo 1951; SS 1953; ES 1955; MT 1955b; 1956; TS 1956). Suhtautuminen ”villiminkkeihin” oli aluksi vaihtelevaa. Muutamat tahot kuvailivat näitä eläimiä verenhimoisiksi murhaajiksi, jotka tappavat kaiken edelleen sattuvan (ks. Erkamo 1951; SS 1957; LS 1979). Jotkut tahot taas näkivät luontoon päätyneissä minkeissä uuden suomalaisen riustaeläimen, jonka metsästys toisi tuottoja ihmisille. Ajateltiin jopa, että villiminkkien aiheuttamat tuhot olisivat pienempiä kuin turkiselinkeinon kansantaloudellinen arvo (MT 1955a; TS 1956). Luontoon päätyneitä minkkejä siis yritettiin tarhoille vangittujen yksilöiden tapaan määritellä markkinataloudellisen hyödyn lähtökohdista.

Toisin kuin turkistarhoille vangittujen eläinten toimijuus, joka on luonteeltaan välillistä ja tapahtuu pitkällä aikavälillä, villiminkkien toiminta näkyi nopeasti luonnossa. Merkittävää oli myös se, että villiminkit alkoivat kilpailla samoista saalista metsästäjien kanssa. Näin ne aiheuttivat näkyvää ja tuntuvaan taloudellista harmia ihmisille, mikä teki niistä suomalaisten mielikuvissa entistä hallitsemattomampia ja vihatumpia. Tilanne äityi 1960-luvulla niin, että villiminkkien aiheuttamiin ongelmiin koettiin tarpeelliseksi reagoida valtion toimesta (*Rajamme vartijat* 1963).

Turkistarhauksen kieltämisen sijaan maatalousministeriö antoi vuonna 1963 vain määräyksiä minkkien karkaamisen estämiseksi (*Rajamme vartijat* 1963). Lisäksi metsästäjiä pyrittiin aina 1960-luvulta 1980-luvulle rohkaisemaan luontoon päätyneiden minkkien metsästyksen ja näistä maksettiin jopa tapporahaa (ES 1969; SK 1969b; MT 1975b; 1978; 1986b; LS 1976). Julkisessa keskustelussa annettiin ymmärtää, että turkistarhaus on Suomessa vakiintunut elinkeino ja minkkien karkaamista tarhoilta voidaan säädellä erilaisilla parannuksilla (ks. LS 1979). Villiminkkien määrä kuitenkin lisääntyi 1960- ja 70-lukujen aikana. Näiden – toisin kuin häkkeihin vangittujen lajiveriensä – toiminta nähtiin niiden omana. Esimerkiksi luontoon päätyneiden minkkien raadellessa kaikki kanalan linnut hengiltä, syyppäänä nähtiin minkki itse. (ES 1963b; MT 1964b; Paasilinna 1984). Aineistostani löytyy vain yksi kirjoitus, jossa villiminkkien aiheuttamat ongelmat on johdettu turkistarhaukseen. *Suomen Kuvalehden* vuonna 1965 julkaisemassa artikkelissa biologi Viking Nyström epäili villiminkkien silmittömän tappamishalun johtuvan pienessä häkissä vietetystä vankeudesta (SK 1965).

Minkki siis muuttui suomalaisessa eläinkäsityksessä tarhalla karattuaan välittömästi hyötyeläimestä vahinkoeläimeksi, jonka toimijuus ja vaikutus luontoon tiedostettiin ja nostettiin esille julkisessa keskustelussa. Tämä tapahtui, vaikka luontoon karannut minkki oli sama olento ollessaan vangittuna tarhalla. Käytännössä historiallinen ymmärrys villiminkeistä vahvistaa sitä, miten paljon markkinataloudelliset lähtökohdat ovat määritelleet suomalaisten käsityksiä turkiseläimistä. Mikäli turkiseläimiä ei pystytty alistamaan tuotantoeläimen rooliin, niiden toimijuutta ei voitu enää katsoa läpi sormien. Vangittujen turkiseläinten tuottamia ongelmia ei kuitenkaan haluttu korostaa, sillä se olisi huonoa liiketoimintaa. Ongelmia toki yritettiin säädellä, mutta tuotantoeläin kuten luontoon karannut saman lajin yksilö ovat eläviä olentoja, jotka vaikuttavat ympäristöönsä; yritettiinpä tämä kuinka paljon tahansa naamioida kielen tasolla elottomaksi olennoksi.

Lopuksi

Turkiseläimiä käsittelevä keskustelu Suomessa on vilkasta ja moniäänistä tänäkin päivänä. Se keskittyy kuitenkin lähinnä turkiselinkeinon ympärille – pitäisikö turkistarhausta harjoittaa Suomessa? Onko turkiselinkeino eettistä? Nämä ovat tärkeitä kysymyksiä, jotka jakavat vahvasti suomalaisten mielipiteitä. Erilaisia näkökantoja on perusteltu monin tavoin, myös historialla. Lähtökohtaisesti tulkinnat ihmisten ja turkiseläinten yhteisestä menneisyydestä ovat kuitenkin olleet historiattomia ja ne ovat perustuneet lähinnä elinkeinon historiaan, ei turkiseläinten itsensä menneisyyteen Suomessa. Tämä on jättänyt suuren aukon aikaisempaan turkistarhausta käsittelevään keskusteluun, jota tutkimusartikkelini täydentää.

Vaikka turkiseläinten ja ihmisten suhteesta puhutaan usein historiallisesti muuttumattomana, on tämä suhde käynyt läpi suunnattomia muutoksia läpi 1900-luvun. Yksi merkittävimmistä muutoksista oli aiemmin metsästettyjen lajien vangitseminen ja kasvattaminen vankeudessa. Ajan kuluessa 1930- ja 60-lukujen välillä vangitut turkiseläimet menettivät ihmissilmässä aiemman itseisarvonsa. Turkiseläimet alettiin nähdä elottoman kaltaisina tuotteina vielä eläessään, vaikka ne lisääntyivät, hengittivät, söivät ja ulostivat siinä missä muutkin elävät. Näiden eläinten tarpeista ja toimijuudesta alettiin puhua elinkeinon vaikutuksina, mikä myös osaltaan häivytti turkiseläinten oman minuuden pois keskustelusta. Esimerkiksi turkiseläinten aiheuttamat vuotuiset lantamäärät ja niiden ympäristövaikutukset ymmärrettiin elinkeinon jätteenä, jotka mahdollisten innovaatioiden kautta voitaisiin taas hyödyntää. Turkistarhauksen ympärillä vellovia ongelmia alettiin siis tiedostaa 1980-luvulta lähtien. Niitä ei kuitenkaan osattu tai haluttu selittää sillä, että ne olisivat elinkeinon rakenteiden sijaan selitettävissä miljoonien vankeudessa elävien turkiseläinten luontaisilla tarpeilla ja toimijuudella. Vasta turkistarhalla karattuaan turkiseläinten kuten minkkien toimijuus tunnustettiin julkisessa keskustelussa ja niistä tuli vainottuja ja vihattuja villiminkkejä.

Kuten monet muutokset kulttuurissa myös muuttuneet käsitykset tarhatuista turkiseläimistä ja näiden tarpeiden sekä toimijuuden hiljalleen jatkunut sivuuttaminen, ovat olleet useiden erilaisten tekijöiden summa. Merkittävin taustatekijä on kuitenkin jäljitettävissä laajempaan ja globaalimpaan muutokseen tuotantoeläinten hyödyntämisessä. Käsitykset turkiseläimistä muuttuivat sitä mukaa, kun eläintuotanto alkoi teollistua ja siirtyä elämäntavasta kohti markkinatalouden mekanismein toimivaa liiketaloutta 1900-luvun puolivälissä. Turkiseläimistä tuli tämän myötä elottoman kaltaisia hyödykkeitä, joiden yksilöllinen elämä ja aktiivinen toimijuus jäivät intensiivisen kotieläintuotannon lähtökohtien varjoon. Turkiseläinten käsitteellistäminen pelkäsi tuotannon välineeksi on helpottanut näiden eläinten hyväksikäyttöä, sillä se on etäännyttänyt tarhaajat ja kuluttajat elävästä olennosta. Nämä muutokset ovat mahdollistaneet tuottoisan liiketoiminnan ilman tunnontuskia. Haittapuolena on kuitenkin se, että hyödykkeeksi määritellyn eläimen itseisarvon ymmärtämisen lisäksi näiden toimijuuden laajempien vaikutusten huomioiminen on sumentunut. Kuten olen artikkelissani todennut, vangitut ja tarhoilta

karanneet turkiseläimet ovat omalla toiminnallaan vaikuttaneet välillisesti ja suoraan siihen, millaisiksi suomalainen ympäristö ja yhteiskunta ovat tänä päivänä muotoutuneet.

Toivon, että tutkimusartikkelissa tekemäni havainnot antavat uutta perspektiiviä Suomessa tänäkin päivänä käytävään keskusteluun turkistarhauksesta. Tämä keskustelu nimittäin kaipaa kipeästi historiallista perspektiiviä sekä laajempaa lajienväliset suhteet ja ympäristölliset seikat huomioon ottavaa tarkastelua. Nykyaikana sorrutaan erityisesti ympäristö- ja eläinkäsitysten suhteen liian usein historiallisiin yleistyksiin. On muistettava, että menneisyys ei ole suppeasti selitettävä ihmiskeskeinen jatkumo, vaan monimutkainen ja massiivinen kokonaisuus, jonka jokainen hetki on rakentunut lukemattomien inhimillisten ja ei-inhimillisten toimintojen kautta. Jotta voimme ymmärtää tämän päivän ongelmia, meidän on tarkasteltava menneisyyttä laajemmin yli inhimillisen toiminnan ja huomioitava muun olollisen merkitykset. Tämä pätee turkiseläimiin mutta myös laajemmin kaikkeen elämään maapallolla.

Kiitokset

Artikkelia on työstetty osana kolmea eri Suomen Akatemian hanketta. Aloitin artikkelin työstämisen Taina Syrjämaan johtamassa *Animal Agency in Human Society: Finnish Perspectives, 1890–2040* -projektissa ja jatkoin sitä Nina Tynkkysen johtamassa hankkeessa *Living with the Baltic Sea in a Changing Climate: Environmental Heritage and the Circulation of Knowledge*. Nyt artikkeli on saatu vihdoin päätöksen osana Taina Syrjämaan johtamaa projektia *Culture of Unsustainability: Animal Industries and the Exploitation of Animals in Finland since the Late Nineteenth Century*. Suuri kiitos Tainalle ja Ninalle myös tekstini kommentoimisesta.

Lähteet

Alkuperäislähteet

- Aspelin, A. (1929) Vähän pakinaa ketuista. *Turkistalous* 1(7,11,12), 104–6, 175–77, 197–199.
- Aspelin, A. (1931) Eräitä Ketunhoidossa Huomioonotettavia Seikkoja. *Turkistalous* 3(5) 74–76.
- Baardseth, K. (1936) Turkiseläinkasvatus maatalouden sivuelinkeinona. *Turkistalous* 8(1) 5–8.
- Ensimmäinen suurkettulamme (1932) *Turkistalous* 4(1) 7–8.
- Erikoismaataloutta noin 5500 tilaa (1973a) *Maaseudun Tulevaisuus*, 12. heinäkuuta.
- Erkamo, V. (1951) Älkää päästäkö minkkejä karkuun. *Suomen Kuvalehti* 35(1) 28.
- Halvalla minkkiturkin omistajaksi (1953) *Suomen Sosialidemokraatti*, 14. marraskuuta.
- Helsingius, S. (1929) Kettutarhan rakentamisesta. *Turkistalous* 1(3–4) 43–46.
- Helve, Y. (1937) Turkiseläintarhaus maatalouden sivuelinkeinona. *Turkistalous* 9(4) 105–7.
- Helve, Y. (1952) Kuninkaalliset ketunnahat - missä suosio? *Turkistalous* 24(6) 132–133.
- Hopeakettujen Paritus-, Tiineys- Ja Imetysaikana Vartenotettavia Seikkoja. (1937) *Turkistalous* 9(4) 89–93.
- H-s. (1967) Tyhjen naaraiden yhteensijoittaminen *Turkistalous* 39(6) 357–358.
- Hyvät perustiedot tarpeen aloitettaessa minkintarhasta (1965a) *Maaseudun Tulevaisuus*, 14. tammikuuta.
- Ilmoituksia (1905) *Koitar*, 15. huhtikuuta.
- Kalan tarjonta melko runsasta (1965) *Etelä-Suomen Sanomat*, 16. kesäkuuta.
- Kalanjalostus keskittyy silakkaan (1985a) *Etelä-Suomen Sanomat*, 18. tammikuuta.
- Kansalaisaloite eduskunnassa. (2013). *YLE*, 25. huhtikuuta klo 17:08.
- Kauppa- ja markkinatietoja (1930) *Turkistalous* 2(2) 26–27.
- Keso, H. (1930) Kettujen kasvatuksen kannattavuudesta eri maissa. *Turkistalous* 2(7) 99–100.
- Kettujen ruokinta (1933) *Turkistalous* 5(7-8) 88–89.
- Ketun lempi leiskuu Jäppilän Palestiinassa (1986) *Länsi-Savo*, 1. huhtikuuta.
- Konsulentti. (1933) Onko varjohäkki välttämätön? *Turkistalous* 5(9) 106.
- Konsulentti. (1936) Puhdistakaa ja pakatkaa minkinnahat huolellisesti. *Turkistalous* 8(10) 225–26.
- Korvenkontio, V. A. (1929) Turkiseläinten kasvatuksesta. *Maatalous* 22(12) 329–34.
- Käsityön-tuotteita (1875) *Oulun Wiikko-Sanomia*, 13. marraskuuta.
- Kävellään 'itylliin' (1985a) *Maaseudun Tulevaisuus*, 21. maaliskuuta.
- Leivo, E. (1944) Minkki. *Turkistalous* 16(11) 118.

- Leuto syksy tuntuu turkistarhoilla (1986a) Maaseudun Tulevaisuus, 27. marraskuuta.
- Lindström, J. R. (1967) Turkistarhaus Pohjoismaissa toisen maailmansodan jälkeen Turkistalous 39(8) 314–324.
- Luukkainen, H. (1985) Rukkaskoiratarha vain jäävuoren huippu. Etelä-Suomen Sanomat, 25. maaliskuuta.
- Maakunnan koirat (1922) Keski-suomalainen, 31. joulukuuta.
- Maanviljelysnäyttely Norrköpingistä (1906) Turun Sanomat, 17. heinäkuuta.
- Maaseudun elinkeinoelämän kehittämismahdollisuudet (1965b) Maaseudun Tulevaisuus, 17. kesäkuuta.
- Miljoonaminkit, (1964). YLE. 18. tammikuuta.
- Mehiläishoidosta (1903) Mikkeli, 11. maaliskuuta.
- Metiäinen, A. (1944) Tarhat Puhtaiksi! Turkistalous 16(5–6) 62–63.
- 2000000 Minkinnahkaa. (1968). YLE, 27. helmikuuta.
- Minkinruhoista vaara kotieläimille (1964a) Maaseudun Tulevaisuus, 26. marraskuuta.
- Minkistä miljoonia maallemme. (1954) Suomen Kuvalehti 38(35) 24–25.
- Minkki: Naisten toiveuni, jota miehet vihaavat (1961) Etelä-Suomen Sanomat, 17. kesäkuuta.
- Minkkien pentutulos ennätyksellinen (1985b) Maaseudun Tulevaisuus, 28. syyskuuta.
- Minkkikannan lisääminen turkistuotantomme ohjelmassa (1951) Maaseudun Tulevaisuus, 1. helmikuuta.
- Mintaj-kalalta poistettu liikevaihtovero (1973b) Maaseudun Tulevaisuus, 22. toukokuuta.
- Mitä minkin vuoksi (1969a) Suomen Kuvalehti 53(32) 30.
- Nyt minkkijahtiin! (1969b) Suomen Kuvalehti 53(8) 42.
- Paasilinna, A. (1965) Minkin parkaisu. Suomen Kuvalehti 49(2) 34.
- Paasilinna, E. (1984) Kiertomatka Antti Tuurin kanssa, osa I. Suomen Kuvalehti 68(29) 20–29.
- Pakarinen, A. (1938) Antin muistelmia revonhoidosta. Turkistalous 10(11) 324–326.
- Perinnön jakoa (1911) Raivaaja, 21. marraskuuta.
- Pienpetokilpailu jatkuu (1986b) Maaseudun Tulevaisuus, 16. syyskuuta.
- Raippaluodon poliittiset minkit (1965) Suomen Kuvalehti 29. toukokuuta.
- Rinne, R. (1967) Minkkimessut Turkistalous 39(2) 71–73.
- Rinne, R. (1968) Asiaa ja tapahtumia liittomme 40-vuotiselta taipaleelta. Turkistalous 40(4) 187–91.
- Rontu, V. (1942) Miten hoidan eläimeni, sen mukainen on myöskin tulos. Turkistalous 14(6–7) 113.
- Rouvinen, H. (1933a) Kokemuksia punaketun hoidosta Turkistalous 5(3) 41–43.
- Rouvinen, H. (1933b) Turksieläinten hoidosta maatalouden sivuhaarana Turkistalous 5(4) 56–57.
- Rukkaskoirista (1985b) Etelä-Suomen Sanomat, 3. huhtikuuta.
- Ruokinta- ja hoitovaikeudet ja niitten voittaminen. (1942) Turkistalous 14(4) 74.
- Rytkölä, O. (1968) Meluntorjunta ja ilman saastumisen ehkäiseminen oikeuskysymyksinä. Lakimies 66(6) 738–754.
- Sadonkorjuun työtahti turkistarhoilla tiivis (1971) Maaseudun Tulevaisuus, 2. joulukuuta.
- Salmi, T.J. (1964). Puhtaita kinkkuja kaikesta huolimatta. Suomen Kuvalehti 48(49) 27.
- Salmonella keskittynyt noin 130 pohjalaisilalle (1996) Maaseudun Tulevaisuus, 25. tammikuuta.
- Salmonella leviää lannan mukana (1995) Maaseudun Tulevaisuus, 7. lokakuuta.
- Sianlihan tuonti jatkuu (1975a) Maaseudun Tulevaisuus, 8. toukokuuta.
- Sinikettuja Eestissä. (1943a) Turkistalous 15(10) 170.
- Suomalaiset minkinnahat valtaavat kansainvälisiä markkinoita (1973c) Maaseudun Tulevaisuus, 31. heinäkuuta.
- Suomen turkisvienti USA:han yli kaksi miljoonaa dollaria (1958) Suomen Sosialidemokraatti, 8. helmikuuta.
- Suomi maailman suurin tarhaturkisten viejä (1977) Etelä-Suomen Sanomat, 9. marraskuuta.
- Suomi maailman suurin tarhaturkisten viejä (1981) Maaseudun Tulevaisuus, 13. lokakuuta.
- Sysmän Liikolasta (1904) Lahden Lehti, 23. tammikuuta.
- Tarhaminkkien lukumäärä (1939) Turkistalous 11(5) 117.
- Tarhoista karanneet minkit tekevät tuhoja luonnossa (1979) Länsi-Savo, 26. syyskuuta.
- Tarinaa Minkistä. (1958). YLE, 5. elokuuta.
- Tarkastusyhdistyksistä (1901) Pellervo 2(11) 343–344.
- Teollisuuden muistio: Suojeluinvestoinneilla kohennettu järvien tilaa (1987a) Etelä-Suomen Sanomat, 13. heinäkuuta.
- Trikiinejä tavattu sioissa Eurajoella (1963) Länsi-Savo, 19. heinäkuuta.
- Trikiinitapaukset (1963a) Etelä-Suomen Sanomat, 21. heinäkuuta.
- Trikiinivaara. (1943b) Turkistalous 15(3), 59–61.
- Turkistarhaajille syytteitä vesistöjen pilaamisesta (1993) Maaseudun Tulevaisuus, 2. maaliskuuta.
- Turkistarhat käyttävät puolet maamme teurasjätteistä. (1939) Maaseudun Tulevaisuus, 8. heinäkuuta.
- Turkistarhaus ja kalastus yhteistyöhön järvisedulla (1983) Etelä-Suomen Sanomat, 17. joulukuuta.
- Turkistarhjemme lannassa 13 000 öljytönnin energia (1984a) Maaseudun Tulevaisuus, 20. lokakuuta.
- Turkistarhojen sadonkorjuu onnistunut - huutokaupat alkavat (1977) Maaseudun Tulevaisuus, 15. joulukuuta.
- Turkisten hinta nousi (1990) Maaseudun Tulevaisuus, 22. joulukuuta.
- ”Turkisten kuningatar”, minkki, säilyttää jatkuvasti arvoasemansa (1956) Turun Sanomat, 10. tammikuuta.

- Turkisten vastustajille liike tarhausta vastaan (1988) Etelä-Suomen Sanomat, 1. maaliskuuta.
- Turkistuoannolla mittavat haasteet (1999) Maaseudun Tulevaisuus, 28. tammikuuta.
- Turve ja lanta kasvattavat hyvin (1984b) Maaseudun Tulevaisuus, 16. kesäkuuta.
- Uusi riistaturkiseläin maahamme (1955a) Maaseudun Tulevaisuus, 16. huhtikuuta.
- Vahinkoeläimiin huomiota (1978) Maaseudun Tulevaisuus, 7. lokakuuta.
- Vesien hajakuormitusta vähennettävä pian (1987b) Etelä-Suomen Sanomat, 4. heinäkuuta.
- Vesihallitus huolissaan turkistarhojen haitoista (1984) Länsi-Savo, 28. joulukuuta.
- Viherluoto, T. (1932) Kettutarha-rakenteista. Turkistalous 4(6–7) 77–79.
- Viherluoto, T. (1933) Varjohäkit. Turkistalous 5(4) 53–55.
- Viherluoto, T. (1934a) Uusia häkkimalleja. Turkistalous 6(6–7) 74–76.
- Viherluoto, T. (1934b) Varjohäkit. Turkistalous 6(11) 122–123.
- Viherluoto, T. (1935) Onko varjohäkkikysymys ratkaistu? Turkistalous 7(1) 4.
- Viljan tuontitarve selvitetäväksi (1981) Etelä-Suomen Sanomat, 23. heinäkuuta.
- Villakuoretta minkinrehuksi (1979) Maaseudun Tulevaisuus, 2. kesäkuuta.
- Villiminkit lisääntyvät (1955) Etelä-Suomen Sanomat, 1. huhtikuuta.
- Villiminkit tuhoaa pesiä (1988) Maaseudun Tulevaisuus, 1. lokakuuta.
- Villiminkki leviää maassamme verrattain hitaasti (1956) Maaseudun Tulevaisuus, 24. maaliskuuta.
- Villiminkki on tuholainen (1975b) Maaseudun Tulevaisuus, 10. huhtikuuta.
- Villiminkki raateli 54 kanaa Pornaisissa (1963b) Etelä-Suomen Sanomat, 11. heinäkuuta.
- Villiminkki teki lopun Itin fasaanikannasta (1964b) Maaseudun Tulevaisuus, 16. toukokuuta.
- Villiminkki, vesien ja metsien vaarallinen vitsaus (1963) Rajamme vartijat, 1. huhtikuuta.
- Villiminkkikanta muodostumassa maahamme (1955b) Maaseudun Tulevaisuus, 31. maaliskuuta.
- Villiminkkivaara kasvaa (1976) Länsi-Savo, 29. tammikuuta.
- Villiminkkiä on paras pyytää nyt (1969) Etelä-Suomen Sanomat, 9. marraskuuta.
- Vähän sorsia Vaasassa (1957) Suomen Sosialidemokraatti, 21. elokuuta.
- Walmistauduttawa (1906) Suupohjan Kaiku, 25. elokuuta.
- Wiik, A.-L. (2007) Paskan tuoksua ja marenkikakkaa Turkistalous 79(6) 25.
- Wähäisen wastausta nöyrään kysymykseen Sawon 84 numerosta (1885) Savo, 29. heinäkuuta.

Tutkimuskirjallisuus

- Abbots, E.-J. (2017) *The Agency of Eating: Mediation, Food and the Body*. Bloomsbury Publishing, London.
- Animalia (päiväämätön) Ympäristöongelmat. <http://animalia.fi/turkiselaimet/ymparistoongelmat/13.8.2018>
- Asmala, E. (2008) Kiertoa sulkemassa: Typen ja fosforin virrat Suomen merialueiden kalankasvatuksessa. Ympäristönsuojelutieteen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Bourke, J. (2011) *What It Means to Be Human*. Counterpoint Press, Berkeley.
- DeMello, M. (2012) *Animals and Society: An Introduction to Human-Animal Studies*. Columbia University Press, New York.
- Eläinjättestratégia Vuoteen 2017. (2002) Työryhmämuistio MMM: 17. https://api.hankeikkuna.fi/asiakirjat/1ba074df-78a9-44ed-b7ba-db1ea377fb34/9e274c0c-6ff8-4b34-b505-9c9ce9135315/JULKAISU_20040521062556.pdf 10.10.2018
- Eadie, E. N. (2012) *Understanding Animal Welfare: An Integrated Approach*. Springer Science & Business Media, New York.
- Ferm, A., Hytönen, J., Lähdesmäki, P., Pietiläinen, P. & Pätilä, A. (1990) Effects of High Nitrogen Deposition on Forests: Case Studies Close to Fur Animal Farms. Teoksessa Kauppi, P., Anttila, P. & Kenttämies, K. (toim.) *Acidification in Finland*, 635–68. Springer-Verlag, Berlin.
- Hartman, T. & Pietilä, M. (1997) Pohjaveden laadun muutokset Mustion minkkitarhan alueella vuosina 1986–1997. Monisteita Nro 24. Uudenmaan ympäristökeskus, Helsinki.
- Hernesniemi, V. (1988) Savo-Karjalan Turkistarhaajat Ry 1938–1988 50 v. Savo-Karjalan turkistarhaajat.
- Hribal, J. (2007) Animals, Agency and Class. *Human Ecology Review* 14(1) 101–12.
- Johansson, U. (2003) Lämmittävä historia: Suomen turkiseläinten kasvattajain liitto ry 1928–2003. Suomen turkiseläinten kasvattajain liitto, Vantaa.
- Kaarlenkaski, T. (2012) Kertomuksia Lehmästä. Tutkimus ihmisen ja kotieläimen kulttuurisen suhteen rakentumisesta. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, Joensuu.
- Kallio, E. (2006) Riistaturkiksesta Tarhaturkikseen. Kettutarhaus Suomessa 1900–2004. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto, Turku.
- Kangas, A. (toim.) (2006) Turkislanta peltolannoitteena. MTT:n selvityksiä 117. MTT, Jokioinen.
- Karkinen, K. (2009) Sitkeä sissi: turkistarhaaja yhteiskunnan muutoksessa. Yhteiskuntapolitiikan väitöskirja. Joensuun yliopisto, Joensuu.

- Kerola, E. (2007) Ekotoaasien uhrin: laittoman eläinoikeusliikkeen suoran toiminnan vaikutus Pohjanmaan turkistarhaajiin. Oikeustieteen pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto, Turku.
- Lasserre, P. (2017) *Global Strategic Management*. Fourth edition. Palgrave, London.
- Luukka, P. (1998) Ei ole oikeutta, on vain me! Radikaali eläinoikeusliike Suomessa. Valtio-opin pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Lyytikäinen, E. (2015) Eläinsuojelusta orastaviin oikeuksiin. Eläinten oikeuksia koskeva keskustelu Ison-Britannian parlamentissa 1967–2004. Historian pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Maaranen, H. (2000) 'Pistetään eläimet politiikkaan?' Perinteisen eläinsuojelun haasteet 1990-luvun Suomessa. Poliittisen historian pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto, Turku.
- Malin, A. (2017) Kettutyöstä kansalaisaktivistiksi – Oikeutta eläimille -järjestön toiminnan tallentuminen Kansan Arkistoon. Etnologian pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Montgomery, G. M. & Kalof, L. (2010) *History from Below. Animals as Historical Subject*. Teoksessa DeMello, M. (toim.) *Teaching the Animal: Human-Animal Studies Across the Disciplines*, 35–41. Lantern Books, New York.
- Mälkki, E., Hediund, M., Korhonen, L., Martikainen, P. & Mäkelä, J. (1988) Ihmisen toiminnan vaikutus pohjaveteen: IV Turkistarhat. 82. Vesi- ja ympäristöhallitus, Helsinki.
- Nance, S. (2015) Introduction. Teoksessa Nance, S. (toim.) *The Historical Animal*, 1–16. Syracuse University Press, New York.
- Nummi, P. (1988) Suomeen istutetut riistaeläimet. 2. uudistettu painos. Maatalous- ja metsäeläintieteen laitoksen julkaisuja 9. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Oikeutta eläimille. (päiväämätön). Turkistarhaus Suomessa. <https://oikeuttaelaimille.fi/tietoa/turkistarhaus-suomessa> 14.6.2019
- Parikka, A. (1997) 'Voi eläin parat': tutkimus suomalaisten nuorten suhtautumisesta eläinsuojeluun ja eläinten oikeuksiin. Sosiologian pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto, Turku.
- Peura, P., Bilaletdin, E., Bilaletdin, Ä. & Luotonen, H. (1989) Turkiseläinlannan kompostointi: tarhojen ja vesistöjen ongelmasta hyödylliseksi tuotteeksi. Helsingin yliopisto. Maaseudun tutkimus- ja koulutuskeskus, C:3. Helsingin yliopisto. Maaseudun tutkimus- ja koulutuskeskus, Seinäjoki.
- Rekilä, R., Vertanen, P. ja Rekilä, T. (2008) *Turkistilan Ympäristökäsikirja*. MTT, Jokioinen.
- Ritvo, H. (2002) *History and Animals*. *Society & Animals* 10(4) 403–406.
- Ritvo, H. (2007) *On the Animal Turn*. *Daedalus* 136(4) 118–122.
- Rouvinen, K. (1992) Effects of Fish Fat Feeding on Body Fat Composition of Foxes. *Norwegian Journal of Agricultural Sciences* 9 249–53.
- Rouvinen, K., Mäkelä, J., Kiiskinen, T. & Nummela, S. (1992) Accumulation of Dietary Fish Fatty Acids in the Body Fat Reserves of Some Carnivorous Fur-Bearing Animals. *Agricultural and Food Science* 1(5) 483–89.
- Silvo, K., Hämäläinen, M-L., Forsius, K. ym. (2002) Päästöt vesiin 1990-2000. Vesiensuojelun tavoitteiden väliarviointi. Suomen ympäristökeskus, Helsinki.
- Suomen Turkiseläinten Kasvattajain Liitto (STKL) ry. (päiväämätön). Pitkät perinteet. <https://profur.fi/pitkat-perinteet> 14.6.2019.
- Suveri, L. (2016) 'Plants Are Living Too' The Diverse Carnism of Fur Farming Discourses in Finland – Values and Institutions. Master's thesis of Geography, University of Turku, Turku.
- Swart, S. (2010) *Riding High: Horses, Humans and History in South Africa*. Wits University Press, Johannesburg.
- Tengvall, H. (1996) *Turkistarhaus*. Eläinsuojeluliitto Animalia r.y., Helsinki.
- The full overview of national fur farming legislation in Europe. (2018). <https://www.furfreealliance.com/wp-content/uploads/2018/06/National-legislation-fur-farming-Europe-1.pdf> 10.6.2019
- Toimintaohjelma maatalouden ammoniakkipäästöjen vähentämiseksi Suomessa. (2018) Maa- ja Metsätalousministeriön julkaisusarja. MML, Helsinki.
- Turkistarhauksen Ympäristönsuojeluohje. (2018) Ympäristöhallinnon ohjeita 2. Ympäristöministeriö, Helsinki.
- Vihanta, E. (toim.) (2013) *Turkiseläinkeinon ytimessä 50 vuotta. Kannuksen tarhaajien historiikki*. Kannuksen Seudun Tarhaajayhdistys, Kannus.
- The Welfare of Animals Kept for Fur Production. (2001) Report of the Scientific Committee on Animal Health and Animal Welfare. European Commission. Health & Consumer Protection Directorate-General. https://ec.europa.eu/food/sites/food/files/safety/docs/sci-com_scah_out67_en.pdf 10.1.2019
- World Wildlife Fund & Zoological Society of London. (2015) *Living Blue Planet Report*. Species, habitats and human well-being. https://wwf.fi/app/uploads/r/4/y/qbcw36bghfhoxdaml3d5h2c/living-blue-planet-report_2015_08_31.pdf 21.4.2020